

Novo(odkrito) nasilje – psihično nasilje (med partnerjema)

Matjaž Ambrož*

Psihično nasilje je kompleksen in težko opredeljiv pojav, ki šele v zadnjem času priteguje bolj poglobljeno in sistematično pozornost kriminološke in viktimološke znanosti. Psihična nasilnost v partnerskem odnosu obsega širok spekter ravnanj, od očitne verbalne nasilnosti do najbolj prefinjenih in težko razpoznavnih manipulacij, ki bistveno večkrat kot fizično nasilje potekajo vzajemno, tako da je včasih težko potegniti jasno ločnico med »storilcem« in »žrtvijo«. Domnevati je mogoče, da z vzpenjanjem po družbeni lestvici raven brutalnosti nasilja upada, v ospredje pa stopajo subtilne oblike (psihičnega) nasilja, katerih raziskovanje terja posebne metodološke pristope, ki so za enkrat še razmeroma slabo razviti oziroma neenotni. Čeprav psihično nasilje ni in ne more biti predmet kazenskopravne intervencije, se zdi prav, da se kriminologija in viktimologija z njim ukvarjata in na ta način prispevata k zavedanju, da gre za »resno viktimizacijo«, ne pa morda »samoumevnost« ali »neizbežnost«.

Ključne besede: psihično nasilje, nasilje med partnerjema, ljubosumnost, kriminologija, viktimologija

UDK: 179.8-055.1/2

Uvod

Kriminološka in viktimološka znanost sta se v svojem razvoju v različnih časovnih obdobjih osredotočali na različne pojavne oblike medosebnega nasilja. Ko se je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja začelo namenjati več pozornosti družinskemu nasilju, sta se obe najprej usmerili na fizično nasilje nad otroki, kasneje pa še na fizično nasilje nad ženskami v družini.¹ Temu je sledilo »odkritje« spolnega nasilja znotraj družine, sprva nad ženskami, kasneje tudi nad otroki. Na začetku devetdesetih let² pa se je zlasti v ameriški kriminološki publicistiki začelo bolj sistematično opozarjati tudi na pojav psihičnega nasilja.

Psihično nasilje – velik del avtorjev ga imenuje tudi emocionalno³ – opredeljujejo kot ravnanje oziroma odnos, za ka-

terega so značilni: pretirana kritičnost, socialna izolacija, ljubosumje, verbalno nasilje (Walker, navedba v Katz in Arias 1999: 282); poleg tega pa še posesivnost, grožnje, ki se nanašajo na partnersko razmerje, in grožnje z nasiljem (Follingstad 1990: 108 – 109); pa tudi poniževanje, nadzorovanje (partnerjevega denarja, aktivnosti, druženja), zburjanje občutkov krivde in manjvrednosti, postavljanje ultimatov in zahteve po osrednji pozornosti (Marshall 1996: 385)⁴. Najbolj izčrpno ga opredeli Lachkar (1998: 15 – 17) in sicer z trinajstimi skupinami ravnanj⁵: (1.) razdiralna kritičnost in verbalno nasilje; (2.) različne taktike pritiska; (3.) zloraba avtoritete; (4.) izražanje nespoštovanja; (5.) zloraba zaupanja; (6.) lomljenje obljud; (7.) čustvena hladnost; (8.) podcenjevanje, zanikanje in očitiranje; (9.) ekonomski nadzor; (10.) avtodestruktivno obnašanje; (11.) osamitev; (12.) nadlegovanje; (13.) zastraševanje.

Kar se poimenovanja naslovnega fenomena tiče, menim, da je izraz psihično nasilje ustrežnejši kot (v bistvu njegova podpomenka) emocionalno nasilje. Avtorji, ki uporabljajo izraz emocionalno nasilje, so ga včasih prisiljeni uporabiti za ravnanja, ki s čustvovanjem nimajo neposredne povezave. Kljub temu, da se zavzemam za pomensko širše poimenovanje, pa menim, da v njegov okvir vendarle ne kaže umestiti kar vseh nasilnih ravnanj, za katera je značilno, da ne posegajo v telesno oziroma spolno nedotakljivost posameznika. Tako so na primer kričanje, preklinjanje, grozeče geste in grožnje s fizičnim obračunom bližje fizičnemu kot psihičnemu nasilju –

* As. Matjaž Ambrož, univ. dipl. pravnik, mladi raziskovalec na katedri za kazenskopravne znanosti, Pravna fakulteta v Ljubljani, Poljanski nasip 2.

¹ Bistveno manj študij se je ukvarjalo npr. z nasiljem nad starejšimi člani družine ter z nasiljem med sorojenci. Prim. Filipič 2002: 225 – 248.

² Vzroka, da je psihično nasilje prišlo pod drobnogled kriminologov šele razmeroma pozno, ne kaže iskati v tem, da ga je bilo prej bistveno manj. Bolj verjetno je, da je pojav psihičnega nasilja pridobil zanimanje raziskovalcev, ko so študije fizičnega in spolnega dosegle točko saturacije. Prim. Lachkar 1998: xiii.

³ Analiza pokaže, da imajo tako avtorji, ki uporabljajo prvo poimenovanje, kot tisti, ki uporabljajo slednje, pred očmi praktično identičen spekter pojavov, kljub temu pa Katz in Arias (1999: 282 –283) opozarjata, da bi bilo potrebno iskanje enotnih terminoloških rešitev (tudi za različne podvrste psihičnega/emocionalnega nasilja), saj bi le-te omogočale enostavnejše povezovanje raziskovalnih dognanj. Včasih, a bistveno redkeje, se v literaturi pojavijo tudi naslednja poimenovanja: »nefizično« nasilje (non-physical abuse), verbalno nasilje (verbal abuse) in mentalno nasilje (mental abuse).

⁴ Ob tem avtorica opozarja, da psihično nasilje lahko poteka na različne načine, tako na dominanten kot tudi na nemočen (helpless) ali celo ljubeč način.

⁵ Za podrobnejši pregled – avtorica namreč vsako izmed skupin še nadalje podrobno razčleni – glej Lachkar 1998: 15 – 17.

tako po svoji naravi kot tudi po tem, da so pogosto zgolj uvod v fizično nasilje.⁶

Zanimivo je, da se avtorji, ki se ukvarjajo s psihičnim nasiljem, osredotočajo skoraj izključno na pojav tega nasilja v heteroseksualnih monogamnih partnerskih odnosih in ne nameenjajo pozornosti drugim oblikam odnosov (ne nujno partnerskih), ki so seveda ravno tako lahko zaznamovani s psihičnim nasiljem. Še bolj pa preseneča, da se praviloma osredotočajo na odnos, v katerem je psihično nasilen moški. Glede na to, da gre za subtilno obliko nasilja, ki od nasilneža ne terja fizične moči niti »značilno moške« agresivnosti, je mogoče sklepati, da psihična nasilnost ni izključno lastnost moških, ta logični sklep pa potrjuje tudi vsakdanje človekovo izkustvo. Bolj zaokrožen pogled na problematiko poda Lachkar v svojem delu *The Many Faces of Abuse: Treating the Emotional Abuse of High-Functioning Women*, v katerem se ukvarja z izobraženimi, poklicno uspešnimi, gmotno preskrbljenimi, skratka v obeh referenčne skupine popolnimi ženskami, kot žrtvami psihičnega nasilja v partnerskem razmerju. Kljub temu, da je v ospredju avtoričinega zanimanja ženska žrtev, avtorica opozori, da večina ugotovitev velja tudi za (po njenem mnenju statistično nekoliko manj pogoste) primere psihično zlorabljenih moških in pokaže, da v psihično nasilnem odnosu meja med žrtvijo in nasilnežem ni vedno strogo začrtana: ti dve vlogi se namreč delno prekrivata, prepletata in večkrat tudi izmenjujeta.

Značilnosti psihično nasilnega odnosa in vzroki zanj

Razlage psihično nasilnega odnosa, ki jih podajajo različni avtorji, so razmeroma raznolike, kar ne preseneča. Glede na to, da celo fizično nasilje, ki velja za precej dobro raziskano, pojasnjuje cela kopica (med seboj ne vselej komplementarnih) teorij, je pri zmuzljivem pojavu, kot je psihično nasilje –

⁶ Margareta Hyden priobča zanimiv članek z naslovom *Verbal Aggression as Prehistory of Woman Battering*, v katerem predstavlja izsledke svoje raziskave o povezanosti besednega in fizičnega nasilja. V osemnajstih primerih od dvajsetih sta obliki nasilja povezani tako, da je bil besedni spor predhodnik fizičnega nasilja. Le v dveh primerih je do fizičnega nasilja prišlo brez poprejšnjega besednega. Avtorico zanima ključna točka, v kateri se besedno nasilje prelevi v fizično. V intervjujih so nasilni moški pogosto najprej govorili o tem, da jim je dogodek ušel iz vajeti, da se jim je zgodil »odklop« (black out), v kasnejših fazah intervjujev pa so navajali, da so s fizičnim nasiljem želeli ustaviti prepir (to stop her from »talking shit«) ali pa je bilo zanje tovrstno nasilje del prepira in je služilo kot taktika za doseg določenega cilja. Zato se Hyden ne strinja s splošnim mnenjem, da moški udari, ko mu zmanjka besed, temveč meni, da do udarcev pride zato, ker želi z njimi moški vzpostaviti nadzor nad svojo partnerko: jo utišati ali ji demonstrirati svojo premoč. Podobne teze glede moškega nasilja v družini je mogoče zaslediti tudi v nekaterih feminističnih perspektivah. Prim. Follingstad 1990.

kjer je pogosto težko potegniti ločnico med vzrokom in posledico, med »storilcem« in »žrtvijo«, poiskati tistega, ki je »začel« oziroma tistega, ki je »kriv« – neenotnost razlag še toliko bolj pričakovana.

Retzinger (1991: 37 – 59) dokazuje, da je temeljni dejavnik, zaradi katerega so partnerji psihično nasilni drug do drugega, občutje sramu, ki se sprevrže v jezo. Partnerja ves čas odnosa gradita, vzdržujeta, popravljata in rušita čustvene vezi med sabo. Če je pomembna čustvena vez ogrožena ali porušena, to eden od partnerjev občuti kot čustveno osamo (alienacijo), kar v njem vzbudi občutke sramu, ki pa se jih ne zaveda oz. jih vsaj ne priznava. Tem občutkom sledi jeza (kot nekakšna obramba, sredstvo za ohranitev dostojanstva oziroma »reševanje obraza«), ki je pogosto izražena na nespoštljiv in do partnerja poniževalen način.⁷ Vendar pa ima takšna jeza vse prej kot konstruktivne učinke: zdaj je drugi partner tisti, ki se počuti razžaljenega, zato se zdaj on odzove psihično nasilno.⁸

Kasnejše raziskave potrdijo predvsem tisti del teze Retzingerjeve, ki govori o odslikovanju psihičnega nasilja med partnerjema, ki si ga je mogoče predstavljati kot učinek dveh nasproti si stoječih zrcal. Lachkar (1998: xvi – xx, 41 – 43) opisuje podoben proces z izrazom vzajemna projekcijska

⁷ Številni avtorji opozarjajo, da občutje sramu in ponižanja pogosto izzove nasilna kazniva dejanja, ali z drugimi besedami: ljudje zaradi izgub(ljen)e časti tudi ubijajo. Za izčrpen pregled raziskav, ki v občutjih sramu iščejo razlog za nasilno kriminaliteto, glej Retzinger 1991: 39 – 40.

⁸ Velja opozoriti na zanimivost postopka, po katerem je Retzingerjeva prišla do svojih dognanj. Uporabila je metodo študije primera (case study), za katero meni, da je »ogrožena vrsta« med raziskovalnimi metodami, čeprav je za raziskovanje področij, povezanih s čustvovanjem, v nekaterih aspektih bolj primerna od zelo pogosto uporabljane metode vprašalnikov (surveys), ker je bolj neposredna – ne temelji na pripovednem materialu (anecdotal material). Retzingerjeva je z videokamero snemala pare med pogovori, naročila jim je, naj se 15 minut pogovarjajo o dogodkih tistega dne (nevtralni pogoji), nato 15 minut o temi, zaradi katere se pogosto sprejo (konfliktni pogoji), in nazadnje še 15 minut o dejavnostih, ki ji partnerja rada počneta skupaj (pogoji za pomiritev). Nato je skrbno proučila posnetke in jih analizirala s treh vidikov: (1.) verbalnega – kakšna je bila vsebina pogovora, npr. na kakšen način in kdaj je eden izmed partnerjev začel poniževati drugega; (2.) paralingvističnega – tu jo je zanimala vokalna artikulacija, npr. poudarki, glasnost, staccato, fragmentacija, premolki, in premolki z mašili (»hm ...«) in (3.) vizualnega – kakšni so bili med pogovorom izrazi na obrazu, drža telesa in geste, npr. mrščenje obrvi, zardevanje, prisiljeno smehljanje, grizenje ustnic, nagibanje naprej, stiskanje pesti. Za razlago pomena neverbalnih sporočil je avtorica uporabila množico ključev, ki sta jih razvili psihološka in biološka znanost. Kljub atraktivnosti uporabljene metode pa se poraja vprašanje avtentičnosti preprirov, insceniranih v »studijskih« pogojih. Zelo verjetno je, da se partnerja v prostoru, kamor ju je povabila znanstvenica, jima naročila, o čem naj se pogovarjata in na stojalo postavila kamero, ne bosta vedla enako kot v »neobvezujoči« intimi lastnega stanovanja.

identifikacija (dual projective identification): vsak izmed partnerjev projicira svoje nezaželene lastnosti, običajno tisti del svojega jaza, ki je zanj najbolj nesprejemljiv, v drugega. Tako po mnenju avtorice partnerja nenehno projicirata drug v drugega negativna občutja, obenem pa ponotranjata projekcije, ki jih prejmeta od drugega in se istovetita z njimi.

Vzajemno projekcijsko identifikacijo je mogoče ponazoriti z zgledom, ki ga ponudi avtorica, vendar je treba poprej opozoriti še na posebnost njene študije, le-ta se je omejila samo na visoko izobražene, motivirane in poklicno uspešne ženske (takšne, za katere imajo ljudje navado reči »Njej je uspelo« ali pa »Ona ima vse«), ki pa so v zasebnih razmerjih ujete v psihičnonasilne odnose. Zanimivo je, da Lachar začne verigo vzročnosti, s katero pojasnjuje psihično nasilen odnos, pri žrtvi. Žrtev prikaže kot žensko, ki je bila v otroštvu prikrajšana za starševsko ljubezen, zaradi česar je razvila lažni jaz (false self): v zunanjem svetu deluje kot izredno motivirana, energična, dobro izobražena, karieristična oseba, ki usmerja svoje kreativne napore v doseganje statusa in v to, da bi bila uspešna po družbenih standardih. Medtem pa njen pravi jaz (true self) mučijo občutki sramu, krivde, neizpolnjenih potreb po ljubezni, predanosti in neustavljivo hrepenenje. V svojem delovnem okolju torej deluje odločno in svojo agresivnost »konstruktivno uporabljaj«, ko pa se vrne v zasebno okolje, pričakuje od partnerja pozornost in nežnost, ki bi zadostili čustveni lakoti njenega pravega jaza. Če potrditve ljubezni in naklonjenosti ne dobi (oziroma ne dobi na takšen način, kot ju pričakuje), se počuti ranjeno, lahko celo jezno. Njena agresivnost, ki je sprejemljiva, morda celo nujno potrebna pri njenem delu, postane močno nadležna. Njen partner nezavedno ponotranji projekcijo in nato sam agresivno izbruhne proti ženski. Ta izbruh za žensko pomeni potrditev njenega notranjega občutenja nemoči: zdaj lahko krivi partnerja, da je on vzrok njenega obupa. Ob tem velja izpostaviti ugotovitev avtorice, da ženske, ki zaradi neljubečih staršev razvijejo lažni jaz uspešnosti in trdnosti, hkrati pa njihov pravi jaz zaznamuje stremljenje po ljubezni in predanosti, iščejo v partnerjih idealizirani objekt, ki bi zapolnil njihovo emocionalno praznino. Praviloma se navežejo na moškega, ki je odločen, oblastven in ki jim vzbuja občutek varnosti. Vendar pa pri njem navadno ne najdejo zavetja, ki ga iščejo, niti razumevanja in topline. Pogosto jih namesto tega pričakajo hladnost, nedostopnost in zasmeh. Med partnerjema se razvije psihično nasilen odnos, ki ga zaznamuje ambivalentnost, katero Lachkar (1998: xviii) opiše takole: oseba, ki je ljubljena in občudovana, je hkrati tudi oseba, ki je občutena kot grenak sovražnik; nekdo, ki je nasilen, je hkrati tisti, ki obljublja upanje, ljubezen, skrb, potrditev in bližino.⁹

⁹ Paradoksalna dvojnost ljubezni in sovraštva je pogost motiv leposlovné literature. Pronicljiv opis tovrstnega čustvovanja je podal Tolstoj v (domnevno avtobiografski) noveli Kreutzerjeva sonata.

Posebno razlago dinamike psihično nasilnega odnosa podaja Stets, ki se v članku z naslovom Psychological Aggression in Dating Relationships – The Role of Interpersonal Control, osredotoča na psihično nasilje med mlajšimi partnerji, ki (še) ne živijo skupaj (dating relationships). Osrednji dejavnik, ki po avtorjevem mnenju vpliva na psihično nasilnost, je medosebno nadzorstvo (interpersonal control): tisti izmed partnerjev, ki je v razmerju bolj vpliven (ima večjo moč vplivati na mišljenje, čustvovanje in ravnanje drugega), bo bolj verjetno tudi psihično nasilen. V zvezi s tem Stets sicer drzno dokazuje, da vprašanje vplivnosti v razmerju ni strukturno pogojeno, da so torej razmerja, v katerih moški nadzoruje žensko, približno enako številčna kot tista, v katerih je situacija obratna, zato so po njegovem mnenju ženske tudi približno tako pogosto psihično nasilne kot moški. Po drugi strani pa se zdi, da avtor sam ne verjame najbolj tej svoji tezi, saj so primeri, ki jih navaja, večinoma oblikovani tako, da v njih nastopa psihično nasilen moški, zapiše pa se mu tudi nekaj domnev, ki kažejo na to, da mu je vendarle bližje idealnotipično razmerje, v katerem je »glava razmerja« moški.¹⁰ Kakorkoli že, teza, da je psihična nasilnost odvisna¹¹ predvsem od tega, kdo je v razmerju bolj vpliven (kolikor je glede na kompleksnost interakcij v razmerju sploh mogoče podati splošno sodbo o tem, kdo je tisti izmed partnerjev, ki ima drugega bolj »pod kontrolo«), je najbrž preveč redukcionistična, česar se zaveda tudi avtor sam, saj opozarja še na vpliv drugih dejavnikov, predvsem samopodobe vsakega izmed partnerjev in njenega odnosa do razmerja, ter na dejstvo, da se tudi žrtve psihičnega nasilja pogosto vedejo psihično nasilno, bodisi ker so se naučile, da je psihično nasilje primeren odziv na konfliktno situacijo, bodisi ker psihično nasilje uporabijo kot skrajno sredstvo, s katerim se skušajo upreti partnerjevemu nadzorovanju, bodisi ker gre za gol izraz jeze, ker so same izpostavljene psihičnemu nasilju.

Ugotovitve posamičnih avtorjev glede vzrokov in značilnosti psihično nasilnih razmerij je težko posploševati in pri-

¹⁰ Tako na primer, ko se sprašuje o tem, kakšen vpliv ima samopodoba vsakega izmed partnerjev na njegovo psihično nasilnost, Stets (1991: 112) zapiše, da so ženske bistveno bolj usmerjene k razmerjem kot moški in zaradi tega tudi partnerjeva dejanja, s katerimi ta pokaže svojo neodvisnost (npr. gre ven s prijatelji, ne da bi ji to prej povedal), bolj vplivajo na njihovo samopodobo. Takšno ravnanje bi namreč lahko ogrozilo nadaljevanje njenega razmerja, na katerega se je ona navezala tako materialno kot tudi socialno in psihično. Zato po avtorjevem mnenju obstaja precejšnja verjetnost, da se bo v takšem primeru ženska odzvala psihično nasilno (bodisi zaradi jeze bodisi da bi na ta način vplivala na njegovo vedenje). Avtor meni, da je za moškega lažje, kadar ima težave v razmerju, saj je njemu bistveno enostavneje poiskati druge vire za vzdrževanje dobre samopodobe (npr. z delom).

¹¹ Iz članka ni povsem jasno razvidno, za kakšne vrste povižavo naj bi šlo. Medosebno nadzorstvo (interpersonal control) oziroma »vplivnost v razmerju« je mestoma opredeljena kot dejavnik (factor), mestoma kot vzrok (cause) in mestoma kot dejstvo, ki nam pomaga predvideti psihično nasilje (predictor).

merjati, saj se posamezni avtorji osredotočajo bodisi na specifične populacije bodisi na specifične situacije, v katerih psihično nasilje vznikne, tako da za enkrat na tem področju še ni na voljo dovolj raziskav, katerih predmet bi bil identičen ali vsaj soroden do mere, ki bi omogočala primerljivost ugotovitev.¹² Edina ugotovitev, ki bi jo že sedaj izluščili kot nesporno skupno vsem avtorjem, je recipročnost psihično nasilnega odnosa, namreč da psihično nasilje praviloma ne poteka enosmerno, temveč kot »mentalni ples« med protagonistoma partnerskega odnosa. Zato se zdi toliko bolj moteče, da je večina raziskav zastavljena tako, da se osredotoča pretežno na moškega kot viktimizatorja in žensko kot žrtev. Zdi se, da se avtorji kar ne morejo odlepiti od predsodkov, ki so jih pridobili ob preučevanju fizičnega nasilja. Ti predsodki se poleg osredotočanja na stereotipno spolno porazdelitev v viktimizacijskem paru kažejo tudi v tem, da avtorji namenljajo največ pozornosti bolj primitivnim oblikam psihičnega nasilja, takšnim, ki niso prav daleč od fizičnega, to so na primer različne vrste osornega in napadalnega obnašanja, kričanja, zmerjanja, groženj in podobno, medtem ko bolj pretanjene oblike često zanemarjajo; seveda pa je ob tem treba priznati, da bolj ko je določena oblika psihičnega nasilja pretanjena (prikrita, nazven nevidna, težko razpoznavna), težje jo je raziskovati.

Vloga ljubosumja v psihično nasilnem odnosu, »stalking«

Ena izmed pomembnejših pojavnih oblik psihičnega nasilja je ekscesivno ljubosumje.¹³ Pri tem utegne povzročiti nekaj zmede, da nekateri avtorji kot nasilje štejejo ljubosumje samo, nekateri pa kot nasilna obravnavajo ravnanja, ki takšno ljubosumje spremljajo, na primer preprečevanje socialnih stikov partnerju, zahtevanje osrednje pozornosti, nadzorovanje ali celo zalezovanje. V izogib nejasnostim naj pojasnim, da besede ljubosumje ne uporabljam samo kot označbe za občutje prizadetega samo na sebi, temveč hkrati za zbir prej primeroma naštetih ravnanj, ki takšno občutje spremljajo.

Katera stopnja ljubosumja je tista, ki je v danem kulturnem kontekstu¹⁴ še sprejemljiva (oziroma celo zaželena, saj z njo

partner pokaže, da ni povsem ravnodušen in čustveno okostenel), je seveda težko reči, še zlasti v času, ko vse več razprav s področja študij spolov (pa tudi širših družboslovnih in »aplikativno filozofskih« razprav) opozarja na nesmiselnost ljubosumja ali celo neizprosno sesuva vsa opravičila za kakršnokoli čustveno stanje, ki bi nanj spominjalo. Tako Primorac (1999: 85 – 87) meni, da je za ljubosumje značilno »stvarno-pravno« dojemanje medsebojnih odnosov, namreč takšno, ki je osnovano na načelih posesti in pravic. Vendar pa ljudje, vključno z zaljubljenimi pari in zakonci, nismo stvari, zato so oblastveni odnos do partnerja, pričakovanja in zahteve po ekskluzivnosti ter izterjavnje »pravice« do ljubezni in naklonjenosti povsem zgrešeni. Po avtorjevem mnenju pa ta argument ni edini, ki pokaže nesmiselnost ljubosumja. Naklonjenost in ljubezen sta čustvi, kot takšni nista stvar razumske izbire, zato ju tudi ni mogoče izterjati. Še več, tudi če bi ju bilo mogoče poljubno nadzorovati in odmerjati in potemtakem tudi terjati kot pravico, ki nam v določenih okoliščinah pripada, to ne bi moglo zadovoljiti ljubosumne osebe – ta si namreč želi pristne ljubezni, spontano občutene in svobodno izražene.

Ali to pomeni, da bi bilo v zvezi z ljubosumjem potrebno uveljaviti »politiko ničelne tolerance«? Zdi se, da Primorčeva, sicer logična analiza, spregleda dejstvo, da je ljubosumje (ravno tako, kot to velja za ljubezen in naklonjenost) čustvo, ki se izmika razumskemu nadzoru.¹⁵ Čeprav se da z racionalizacijo tudi na emocionalnem področju nedvomno marsikaj

upadala z naraščanjem zemljepisnega vzporednika sodišča, oziroma, da je motiv, ki je nekje lahko pomenil olajševalno okoliščino, bil drugje obteževalna okoliščina ali celo razlog za očitke kvalificirane oblike kaznivega dejanja.

¹⁵ Tudi avtor sam v nadaljevanju svojo kritiko deloma omili. Pojasni, da ljubosumje vendarle nima vedno značaja jalove želje izterjati ekskluzivno zanimanje, naklonjenost ali ljubezen partnerja. V določenih primerih gre lahko za gol strah pred izgubo naklonjenosti ljubljene osebe zaradi nekoga tretjega – strah pred izgubo ljubezni in naklonjenosti je namreč moč občutiti, čeprav se zavedamo, da do teh dveh partnerjevih čustev nimamo nikakršne (izključne) pravice. V zvezi s takšnimi primeri avtor priznava, da je ljubosumje razumljivo in morda celo opravičljivo. Kljub temu, da je strah pred izgubo nečesa pomembnega razumljiv, pa se sprašuje, zakaj bi se moral A bati, da ga bo B nehala ljubiti, če začne ljubiti C-ja. Takšen strah lahko izvira le iz »količinskega« pojmovanja ljubezni, za katerega je značilno predvidevanje, da je količina ljubezni, ki jo lahko posameznik občuti in (raz)da, omejena, zato bo ljubezen, ki jo bo B naklonila C-ju, nujno odvzeta A-ju. Kljub temu, da je takšno pojmovanje ljubezni že na prvi pogled precej neprepričljivo, pa vendar ne moremo reči, da je povsem zgrešeno. Če že verjamemo, da bi lahko močno in na enak način ljubili hkrati dve ali tri osebe, ali verjamemo to tudi za deset ali dvajset ljudi? Avtor opozarja, da lahko zares ljubimo le relativno majhno število ljudi hkrati, saj so omejitve ne nazadnje povezane tudi s kategorijami, kot sta čas in fizične zmogljivosti. In dokler bosta ti dve kategoriji omejevali naše možnosti, ne moremo trditi, da je ljubosumje povsem nelogično in iracionalno. (Primorac 1999: 87.)

¹² Stets (1991: 97 – 98) je kritičen tudi do same metodologije študij psihičnega nasilja: »Za obstoječe raziskave je značilna konceptualna nerazvitost, nepravilno vzorčenje in pomankanje dosledne metodologije. ... Raziskovalci psihičnega nasilja pa praviloma niti ne razložijo, kako se dokopljejo do različnih psiholoških taktik, ki jih preučujejo, niti kateri dejavniki bi lahko vplivali na povzročanje, vzdrževanje in ojačevanje psihičnega nasilja.«

¹³ Prim. npr. Follingstad 1990: 109, Marshal 1996: 385, Katz in Arias 1999: 282 – 284, Lachkar 1998: 83 – 91, Dutton 1996: 441 – 413.

¹⁴ Kulturno ozadje ima na vrednotenje ljubosumja seveda velik vpliv. Znano je na primer, da so sodišča na področju nekdanje Jugoslavije zelo različno vrednotila ljubosumje kot motiv storilca kaznivega dejanja. Karikirano bi lahko rekli, da je toleranca do tega pojava

narediti, se zdi, da ta metoda ne more odpraviti občutkov ljubosumnja v celoti, vsaj pri vseh ljudeh ne. Sicer pa se bo večini ljudi zdel ščepec ljubosumnosti v partnerskem odnosu neproblematičen, še celo simpatičen in potreben (od nas pa je seveda odvisno, če takšno ljudsko modrost sprejmemo ali ne).

Z vidika psihičnega nasilja med partnerjema je zanimivo zlasti ljubosumje, ki po svoji intenziteti izstopa. Pri opredeljevanju ekscesivnega ljubosumnja, trčimo na problem, ki je tudi sicer stalnica v diskurzu deviantnosti. Opredeliti moramo namreč normalnost. Znano je, da so se vsi poskusi opredelitev normalnosti bolj ali manj ponesrečili¹⁶, s kančkom ironije pa je mogoče reči, da je najbolj splošno sprejet koncept normalnosti tisti, v skladu s katerim se kot normalno šteje ujemanje z lastnostmi, ki jih presojujoči subjekt pripisuje sebi.¹⁷ Kakorkoli že, nekatere oblike ljubosumnja so si zaradi svoje poudarjenosti izborile mesto tudi v psihiatričnih učbenikih.¹⁸ Tako Kobal kot eno izmed skupin blodenj navaja tudi ljubosumnostne blodnje, ki se od običajnih ljubosumnostnih občutij razlikujejo po svoji nesmiselnosti vsebini. »Bolnik zazna partnerjevo nezvestobo po malenkostnih spremembah na njegovi obleki ali menjavi nakita, po gubah na posteljni odeji, po razporedi lončnic na okenski polici, celo po vlažnosti vagine, če je ljubosumno usmerjen na žensko. Pri tem je bolnik povsem neuvideven za realne možnosti, da bi sploh prišlo do partnerjeve nezvestobe.« (Kobal 1999: 69) Od ljubosumnostne blodnje Žvan (1999: 198 – 200) ločuje ljubosumnostni tip trajne blodnjave motnje. Za trajno blodnjavo motnjo so značilne ponavljajoče se blodnje, ki pa so od prej opisanih manj bizarne, vsaj pogojno verjetne in izhajajo iz realnih življenjskih izkušenj. V tem primeru gre torej za »bolnika«, ki sicer ne utemeljeno trdi, da mu je partner nezvest, zbira in preverja podatke, predmete, intimno perilo, išče sledove, zasleduje par-

tnerja itd., vendar pa so njegove blodnje sistematizirane v dokaj logičen sistem; pri tem so vidne ali slušne halucinacije redke, če pa se že pojavijo, nikoli niso v ospredju klinične slike.

Če sta zgoraj opisana pojava, ki ju zaznamuje okrnjenost realitetne kontrole, razmeroma redka, je z vidika psihičnega nasilja med partnerjema bolj pomenbna oblika ljubosumnja, ki je značilna za mejno strukturirano osebnost (borderline personality).¹⁹ Za to osebnostno strukturo so značilni nenehen strah pred zavrnitvijo in izgubo, izrazito nihanje v samospoštovanju, nestabilnost medosebnih odnosov, občutki praznine in dolgočasja. Oseba s takšno osebnostno motnjo lahko včasih zapade v prehodno psihotično stanje, zaradi tega je osebnostna motnja poimenovana »borderline«, saj naj bi bili ljudje s to motnjo mejno psihotični.²⁰ (Zihlerl 1999: 296.)

Obsežno raziskavo povezanosti te osebnostne motnje in psihične nasilnosti v partnerskem odnosu je opravil Dutton s sodelavci. V članku z naslovom *Jealousy, Intimate Abusiveness, and Intrusiveness* pokaže močno korelacijo med ljubosumjem pri moških in njihovo fizično in psihično nasilnostjo v partnerskem razmerju, pa tudi zalezovanjem in nadlegovanjem v primerih, ko je razmerje že prenehalo. Ekstremno ljubosumje je pogosto povezano z mejno osebnostno strukturo. Avtor pokaže, da so tako za ekstremno ljubosumno osebo kot za mejnostrukturirano osebnost značilni t.i. primitivni obrambni mehanizmi²¹, med njimi zlasti »splitting« in projekcija²². Razloge za razvoj mejne osebnostne strukture in povečano nagnjenost k ljubosumju Dutton išče v zgodnjem otroštvu: pomanjkanju starševske ljubezni in pogosti izpostavljenosti stresu ter občutjem sramu. Otrok, ki od staršev ni prejel dovolj pozornosti, bo tudi kasneje v partnerskem razmerju živel v nenehnem strahu pred tem, da ga bo partner zapustil. Takšen moški ni sposoben spoznati širšega ozadja svojega strahu, temveč ga doživlja ozko, seksualno konotirano, kar je po avtorjevem mnenju stranski produkt socializacije v

¹⁶ Na področju psihiatrije so tako na primer znani: statistični koncept (normalnost kot povprečje), psihodinamični koncept (normalnost kot proces), psihoanalitični koncept (normalnost kot utopija) in idealistični koncept (normalnost kot stanje popolnega zadovoljstva in zdravlja).

¹⁷ Nekateri se skušajo izogniti stigmatizirajočim učinkom, ki jih prinaša normativna ocena »nenormalno« z uporabo v novejši družboslovnih razpravah popularnega evfemizma »disfunkcionalno«. Pri takšni premestitvi diskurza z ravni vsebine na raven forme (vlaganju naporov predvsem v iskanje »politično korektnega« izraza) gre, kot opozarja Kurz (2000: 15), za: »Nadomestitev spora o vsebinah s stalnim barantanjem s semantičnimi koeksistencami, ki pogoltno vsako debato o teoriji, analizi ali strategiji ..., medtem ko dejanska vsebina polemike ostane bolj ali manj nepomembna.«

¹⁸ Nekateri avtorji ponudijo merila za »razmejitev« normalnega in patološkega ljubosumnja. Tako na primer White in Mullen menita, da patološki ljubosumnež sam išče konfliktno situacijo, povezano z ljubosumjem – pri tem svoj sum gradi na »za lase privlečenih« indicij – in črpa morbidno zadovoljstvo iz načrtnega podaljševanja svojega trpljenja, medtem ko normalna oseba ljubosumno reagira samo takrat, kadar ima o partnerjevi nezvestobi jasne dokaze. (Navedba v Dutton et al. 1996: 411 – 412.)

¹⁹ »Podatki pridobljenimi med mojo klinično prakso potrjujejo tezo, da je mejno osebnostno strukturiran moški najbolj pogost fizični in psihični nasilnež.« (Lachkar 1998: 87.)

²⁰ Za podrobnejšo analizo mejne osebnostne strukture glej npr. Lachkar (1998: 83 – 106) ali pa Dutton et al. (1996: 419 – 421).

²¹ Uporaba primitivnih obrambnih mehanizmov je tudi eden od kriterijev pri ugotavljanju mejnostrukturirane osebnosti, Dutton namreč uporabi metodo, ki jo je leta 1985 razvil Oldham s sodelavci: The Self-Report Instrument for Borderline Personality Organization. Metoda je usmerjena na ugotavljanje (1.) razpršenosti identitete, (2.) primitivnih obrambnih mehanizmov (kot npr. »splitting«, idealizacija, omnipotentnost, zanikanje, projekcija in projekcijska identifikacija) in (3.) realitetne kontrole (razlikovanje zunanjih in notranjih virov zaznavanja, ovrednotenje lastnega vedenja po družbenih merilih realnosti, ipd.).

²² Avtor zlasti izpostavi primer projekcije, ko moški zanj nesprejemljive seksualne impulze projicira v svojo partnerko, kar ga žene v ljubosumje in paničen strah, da ga bo zapustila.

moško spolno vlogo. Dutton pojasnjuje, da takšen moški praviloma težko sprejme morebitno prenehanje razmerja in partnerke tudi po koncu razmerja ne pusti pri miru. Izrazito ljubosumje v času razmerja je najbolj zanesljiv napovednik (predictor), da bo po prenehanju razmerja takšen moški postal »stalker«.

Izraz »stalking« je težko posloveniti, še najbližje mu je izraz zalezovanje. Angloameriški avtorji s tem izrazom opisujejo ravnanje, pri katerem določena oseba ponavljajoče zasleduje svojo žrtev, jo nadleguje po telefonu, faksu, elektronski pošti ali prek pisem, ji pošilja razne pakete, jo čaka v zasedi, nadleguje sosedo, sorodnike in sodelavce, ali celo vandalizira njeno imetje, zastruplja njene hišne živali in na druge podobne načine otežuje življenje žrtvi. Vidimo, da gre za nekakšen hibrid med psihičnim in fizičnim nasiljem, za katerega pa so raziskave pokazale, da se včasih stopnjuje v hujše fizično nasilje: telesne poškodbe ali celo umore.²² Zaradi tega je po 1990. letu veliko ameriških zveznih držav sprejelo t.i. »anti-stalking« zakonodajo, s katero so na različne nomotehnične načine inkriminirale »stalking«. Tako so kot zakonski znaki opredeljena na primer naslednja ravnanja: preganjanje ali zasledovanje, nadlegovanje, nekonsenzualne komunikacije, nadzorovanje, čakanje v zasedi, protipraven vstop na tuje posestvo (trespass), pogosto približevanje ali nenehna navzočnost, ignoriranje opozoril (nekomu, naj se odstrani), zastraševanje; zagrožene kazni pa so nesorazmerno visoke, tudi do štirih let zapora. (Buzawa in Buzawa 1997: 229 – 233.) Za tako visoko zagroženimi kaznimi stoji očiten kriminalitetnopolitični razlog: delovati zastraševalno in preprečiti morebitne eskalacije fizičnega nasilja, vendar naj opozorim, da gre v takšnih primerih v bistvu za kaznovanje *ante delictum* (tako visoka kazen ne predstavlja samo kazni za zalezovanje, temveč tudi implicitno gradi na predpostavki, da se zalezovanje lahko sprevrže v hujše fizično nasilje). Poudariti je treba, da je načine odvratanja te nevarnosti treba poiskati drugje in ne v popačenju kazenskopravnih institutov.

Sklep

Širjenje kriminološkega in viktimološkega diskurza na psihično nasilje kot eno od oblik medosebne nasilja načne več vprašanj, izmed katerih je osrednje nedvomno, ali si psihično nasilje sploh zasluži pozornost teh dveh znanosti. Kazensko pravo je namreč tradicionalno nenaklonjeno obravnavi pojavov, ki ne povzročajo sprememb v zunanjem, zaznavnem in »fizičnem« svetu.²³ »Mentalni delikti« so tujek v konceptiji kazenskega prava, kot jo poznamo danes, na morebitne inkri-

minacije takšne vrste nas veže le še spomin na nekatere totalitarne odklone v človeški zgodovini.²⁵

Pa vendarle. Če nek pojav ni zanimiv za kazensko pravo, to kajpada ne pomeni, da je hkrati nezanimiv tudi za kriminologijo in viktimologijo. V zvezi s tem Kanduč (2002: 127 – 129) opozarja, da predmet kriminologije ne predstavljajo izključno kršitve in kršilci veljavnih kazenskopravnih norm, čeprav drži, da so prav tovrstni pojavi doslej zaposlovali večino kriminologov. Po avtorjevem mnenju je takšna (samo)omejitev še toliko manj samoumevna za viktimologijo, ki – za razliko od kriminologije – niti s svojim poimenovanjem ni vezana na karkoli, kar bi jo napotovalo izključno na »kriminalne« pojave.

Po drugi strani pa bi bilo narobe, če bi viktimološki diskurz nekritično in vseprek začel namenjati pozornost vsem tegobam oziroma vsem domnevnim tegobam, ki tarejo človeštvo, in bi v tem smislu podlegel kulturi pritoževanja, ki je tako pregovorno značilna za današnji čas, v katerem smo žrtve vsi (če ne koga drugega, pa vsaj samih sebe in svojega patetičnega pritoževanja). V tem oziru se velja vprašati, ali je psihično nasilje »resna viktimizacija«. Na tem mestu je mogoče uporabiti argument, ki pa je zaradi svoje prepogoste uporabe²⁶ izgubil nekaj prepričevalne ostrine (kar samo po sebi seveda ne pomeni, da je neutemeljen), namreč da je psihično nasilje za žrtev pogosto lahko mnogo hujše od fizičnega. Problem tega argumenta je, da ga je izredno težko preskusiti oziroma o njem polemizirati, saj je objektivna primerjava dveh različnih neprijetnih občutij glede tega, katero je bolj neprijetno, težavna in nevhvaležna naloga. Že utilitarist John Stuart Mill je presegel kvantitativno koncepcijo ugodja (torej, da je uživati mogoče le bolj ali manj) in opozoril tudi na kvalitativne odtenke, kar analogno pomeni, da je tudi trpeti mogoče na različne načine in ne samo bolj ali manj. Primerjavo še dodatno oteži, da je psihično nasilje večinoma stalno navzoče, medtem ko so izbruhi fizičnega nasilja praviloma ciklični. Tudi primerjava posledic obeh vrst nasilja ni enostavna (možna?), saj so posledice psihičnega nasilja pogosto opisane dokaj ohlapno in (še) niso sistematično razvrščene, kot to velja za poškodbe, ki so rezultat telesnega nasilja. Očitno je torej, da je nemogoče dati vnaprejšen in splošen odgovor na vprašanje, katero izmed omenjenih nasilij je hujše, kar pa še ne pomeni,

²⁵ Omeniti velja, da kazensko pravo niti ne premore instrumentarija, da bi se ukvarjalo s takšnimi pojavi. Gre namreč za razmeroma okoren nadzorovalni mehanizem, ki je večkrat neuspešen tudi pri povsem konvencionalnih kaznivih dejanjih.

²⁶ Npr. »Psihično nasilje ... lahko prizadane kvaliteto življenja posameznikov na podoben način kot fizično in spolno nasilje.« (Stets 1991: 97), »Raziskave kažejo, da je psihično nasilje lahko ravno tako uničujoče kot fizično, včasih še bolj.« (Lachkar 1998: xxix), »Ženske, žrtve fizičnega nasilja, pogosto povedo, da ima psihično nasilje bolj negativen vpliv na njihovo čustveno stanje.« (Folingstad, navedba v Katz in Arias 1999: 281).

²² Prim. Buzawa in Buzawa (1998: 228 – 229), Dutton et al. (1996: 421).

²³ V določenem oziru so izjema ogrožitvena kazniva dejanja, ki pa imajo s psihičnim nasiljem bore malo skupnega, in verbalni delikti, ki ravno tako ne prodro v srčiko psihičnega nasilja.

da ne bi smeli verjeti žrtvi, ki v določeni situaciji oceni, da jo še bistveno bolj kot občasni partnerjevi izbruhi fizičnega nasilja, obremenjuje nenehno trajajoča mentalna in/ali emocionalna vojna med njima. V tem oziru se psihično nasilje zdi dovolj »resno«, da – navkljub svoji kazenskopravni nepomembnosti – ni nezanimiva viktimizacija za kriminološki in viktimološki diskurz. Zdi se celo vzpodbudno, da se ti dve znanosti vse bolj senzibilizirata za pojave, ki niso neposredno povezani s kršitvami pozitivnih kazenskopravnih norm; tako kot je nekaterim kritično mislečim kriminologom in viktimologom uspelo pokazati, da so t.i. strukturne viktimizacije še kako aktualne, ki pa zaradi težavnega opredeljevanja storilcev (pa tudi žrtev) in konec koncev tudi pomanjkanja politične volje niso inkriminirane, lahko pričakujemo, da bodo postale aktualne tudi nekatere oblike medosebnega nasilja, ki so sicer z vidika kazenskega prava nepomembne.

Literatura

1. Beck, U. (1998). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Sage.
2. Buzawa, E., Buzawa C. (1996). *Domestic Violence. The Criminal Justice Response*. London, Sage.
3. Dutton, G. et al. (1996). Jealousy, Intimate Abusiveness, and Intrusiveness. *Journal of Family Violence*. 11/4: s. 411 – 423.
4. Filipčič, K. (2002). *Nasilje v družini*. Ljubljana, Bonex.
5. Follingstad, D. et al. (1990). The Role of Emotional Abuse in Physically Abusive Relationships. *Journal of Family Violence*. 5/2: s. 107 – 120.
6. Giddens, A. (1997). *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Polity Press, Cambridge.
7. Hyden, M. (1995). Verbal Aggression as Prehistory of Woman Battering. *Journal of Family Violence*. 10/1: s. 55 – 71.
8. Kanduč, Z. (1999). *Kriminologija. (Stran)poti vede o (stran)-poteh*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
9. Kanduč, Z. (2001). Vzroki, razlogi in okoliščine družinskega nasilja: viktimološki pogledi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 52/2: s.109-121.
10. Kanduč, Z. (2002). Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive v optiki tranzicije iz moderne v po(zno)moderno družbo. V: Kanduč, Z. (ur.): *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti, s. 125 – 245.
11. Katz, J., Arias, I. (1999). Psychological Abuse and Depressive Symptoms in Dating Women: Do Different Types of Abuse Have Differential Effects? *Journal of Family Violence*. 14/3: s. 281 – 295.
12. Kobal, M. (1999). Znaki in simptomi duševnih motenj; Tomori, M., Zihlerl, S. (ur.): *Psihiatrija*. Ljubljana, Litterapicta, s. 47 – 100.
13. Kurz, R. (2000). *Svet kot volja in dizajn. Postmoderna levica in estetizacija krize*. Ljubljana, Krtina.
14. Lachkar, J. (1998). *The Many Faces of Abuse. Treating the Emotional Abuse of High-Functioning Women*. New Jersey, Jason Aronson Inc.
15. Margolin, G. (1996): Interactive and Unique Risk Factors for Husbands' Emotional and Physical Abuse of Their Wives. *Journal of Family Violence*. 13/4: s. 315 – 344.
16. Marshall, L.: Psychological Abuse of Women: Six Distinct Clusters. *Journal of Family Violence*. 11/4: s. 379 – 409.
17. Primoratz, I. (1999). *Ethics and Sex*. New York, Routledge.
18. Retzinger, S. (1991). Shame, Anger, and Conflict: Case Study of Emotional Violence. *Journal of Family Violence*. 6/1: s. 37 – 59.
19. So-kum Tang, C. (1998). Psychological Abuse of Chinese Wives. *Journal of Family Violence*. 13/3: s. 299 – 314.
20. Stets, J.E. (1995). Psychological Aggression in Dating Relationships: The Role of Interpersonal Control. *Journal of Family Violence*. 6/1: s. 97 – 114.
21. Ule, M. (1997). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
22. Zihlerl, S. (1999). Osebnostne motnje. V Tomori, M., Zihlerl, S. (ur.): *Psihiatrija*. Ljubljana, Litterapicta, s. 287 – 301.
23. Žvan, V. (1999). Shizofrenija, shizotipske in blodnjave motnje. V Tomori, M., Zihlerl, S. (ur.): *Psihiatrija*. Ljubljana, Litterapicta, s. 169 – 206.

Newly Discovered Abuse – Psychological Abuse between Partners

Matjaž Ambrož, LL.B., Junior Researcher, Department for Criminal Law Sciences, Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Psychological abuse is a complex and phenomenon that is hard to define and that has not attracted the in-depth and systematic attention of criminological and victimological science until recently. Psychological aggression between intimate partners encompasses a wide range of actions from explicit verbal aggression to most subtle manipulations which are much more often reciprocal than it is the case in physically abusive relationships, because of which it is sometimes extremely difficult to delineate between »the perpetrator« and »the victim«. We may assume that the brutality of interpersonal violence decreases in the upper social classes and it is replaced by subtle forms of (psychological) abuse, which demand special research approaches, that are currently relatively underdeveloped and not uniform. Even though psychological aggression is not and can not be the subject of criminal law intervention, it is right that criminology and victimology pay attention to this phenomenon and contribute to awareness that psychological abuse is »serious victimization« and not perhaps »a self evident matter« or »inevitable«.

Key words: psychological abuse, abuse between partners, jealousy, criminology, victimology

UDC: 179.8-055.1/2